

МРНТИ 10.10.31

Р.Т. Бексултанова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: 87015248223@mail.ru)

Азаматтық сот ісін жүргізудегі объективті ақиқат қағидаты

Андатпа. Мақалада теориялық талдау, нақтылау және жүйелеу арқылы азаматтық сот ісін жүргізудегі объективті ақиқат институтының негізгі мәселелеріне талдау жасалды, сот ақиқатының жекелеген аспектілеріне отандық және шетелдік процессуалдық ғалымдар тұрғысынан сипаттама берілді. Ақиқат қағидатының екі негізгі түрі зерттелді: объективті және формальды. Сонымен қатар, автор объективті ақиқат қағидатын атап өтті, ол біздің еліміздің кеңес дәуірінде бекітілген болатын. Ресми шындық процессті рәсімдеуді талап ете отырып, объективті шындық қағидатының бар екенін мойындамайды. Автор Қазақстан Азаматтық іс жүргізу заңнамасындағы объективті ақиқат институтының даму тарихын дәйекті зерделеді. Қазіргі кезеңде азаматтық процесстің ең даулы мәселелерінің бірі-сотта азаматтық іс бойынша шындыққа қол жеткізу мәселесі болып табылады. Азаматтық сот ісін жүргізуде сот ақиқаты қағидатының жалпыға бірдей қабылданған тұжырымдамасы жоқ. Заң шығарушы 1963 ж. мен 1999 ж. АПК нормаларын талдауында азаматтық процесстегі объективті ақиқат қағидатын бөліп көрсетпейтінін көрсетеді. ҚР қолданыстағы АПК 2015 ж. азаматтық процессте тараптардың диспозитивтілігі, жарыспалығы мен процессуалдық тең құқылығы қағидаттарының мазмұны едәуір кеңейтілді, яғни азаматтық сот өндірісі қағидаттарының қатарынан объективті ақиқат қағидатын алып тастау туралы қорытынды жасалады. Айтпа кету керек, «объективті шындық» термині жаңа заңнамалық актілерде қолданылмайды.

Түйін сөздер: азаматтық сот ісін жүргізу, объективті ақиқат, заңдық бағалау, дәлелдемелер, жарыспалылық, тараптардың тең құқықтылығы, сот талқылауы.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2021-137-4-36-45>

Кіріспе

Азаматтық іс жүргізу ғылымын зерттеу нысанасы азаматтық іс жүргізушілік шеңберіндегі сот ақиқат мәселесі болып табылады. Бұл мәселені шешудің теориялық және тәжіри-

белік маңызы бар деп санаймыз, өйткені оны шешу жолдары азаматтық іс жүргізудің даму тенденцияларын анықтайды.

Ақиқат қағиданың екі негізгі түрі бар: объективтік және формальдық. Объективтік ақиқат қағидаты-бұл уәкілетті органының

шешімі объективті шындыққа толық және дәл сәйкес келуі керек деген талаптың бірі болып келеді. Құқық қолдану органдарының (соттардың, тергеу органдарының және т.б.) істің барлық мән-жайларын, субъектілердің құқықтары мен міндеттерін, фактілердің құқықтық мәнін жан-жақты, толық және объективті анықтау үшін барлық қажетті және қолжетімді шараларды қабылдау міндеті осы қағидаттың тікелей көрінісі болып табылады. Өзінің шынайы түрінде бұл қағидат біздің еліміздің кеңестік дәуірінде шоғырланды. Мәселен, 1923 жылғы РКФСР АДЖК-нің 5-бабы: «Сот тараптарға құқықтары мен өзара қарым-қатынастарын түсіндіруге барынша ұмтылуға міндетті, ұсынылған түсіндірмелермен және материалдармен шектелмей, ол тараптарға ұсынылған мәселелер арқылы істі шешу үшін елеулі мән-жайларды анықтауға және олардың дәлелдемелермен расталуына ықпал етуге тиіс, сотқа жүгінген тұлғаларға олардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға белсенді көмек көрсете отырып, олар заңды білмеу, сауатсыздық және осыған ұқсас жағдайларды зиян үшін пайдалануға болмайды». Ресми ақиқат қағидатына келетін болсақ, ол Батыс Еуропаның бірқатар елдеріне тән және сот тараптар сотқа жүгінуге мүмкіндік тапқан материалдар негізінде ғана шешім қабылдауға мүмкіндік береді дегенді білдіреді. Сонымен, сот өз шешімінің негізіне тек тарап көрсеткен фактілерді қоя алады, тарап ұсынған дәлелдемелерді қолдана алады және оларды қызметтік міндеттеріне байланысты зерттемейді. Сот тарапты мойындаумен байланысты, сондықтан осы қағидат шеңберіндегі бәсекелестіктің рөлі өте жоғары. Ресми шындық процесті формализациялауды талап ете отырып, объективті шындық қағидатының бар екенін мойындамайды.

Зерттеу әдістері

Азаматтық іс жүргізудің ең даулы мәселелерінің бірі - сотта азаматтық іс бойынша ақиқатқа қол жеткізу мәселесі. Азаматтық сот ісін жүргізуде ақиқат қағидатының жалпыға бірдей қабылданған тұжырымдамасы

жоқ. Заңнаманы, оқу құралдарын түсіндіруді зерделеу кезінде әртүрлі іс жүргізушілік ғалымдардың пікірлері бір-бірінен ерекшеленеді, бұл азаматтық сот ісін жүргізуде осы қағидаттың болуы мен қолданылуы туралы пікірлерді саралауға негіз болады. Кейбір ғалымдар азаматтық іс жүргізуде объективті ақиқат қағидасы бар деп санайды, 1917 жылдан кейін көптеген жылдар бойы үстемдік ететін ілімге сәйкес келеді, ал басқалары қазіргі құқықтық жүйеде бұл қағидаттың болмауы тұрғысынан тұр.

Сот ақиқатын сипаттауда ғалымдар сот ісін жүргізу кезінде анықталған ақиқаттың абсолютті немесе салыстырмалы екендігіне дауға салды. Жалпы, «абсолютті» және «салыстырмалы» философиялық категориялар сот белгілеген ақиқатқа қатысты ма? Алдымен біз ұғымдарды анықтаймыз: абсолютті ақиқат - бұл шындық туралы толық, жан-жақты білім, оны жоққа шығаруға болмайды. Салыстырмалы ақиқат - бұл бір нысан туралы толық емес білім.

Талқылау

Көптеген процессуалистер өз еңбектерінде ақиқаттың табиғатын қозғап, сот абсолютті ақиқатты анықтай алады және талап етеді деген қорытындыға келді. Сонымен, И. М. Резниченко сот анықтаған ақиқатты абсолютті, мәңгілік, бұлтартпайтын санатқа жатқызу керек деп санайды. Бірақ бұл жерде сот үкімінің ақиқаты белгілі шектерде қажет, бірақ өздігінен емес, әйтпесе ол таусылмайтын болады [1, 197-199]. Н. Б. Зейдер абсолютті және салыстырмалы ақиқат ұғымдары ілімнің кез-келген саласында, соның ішінде сот нақты істі шешкен кезде де қолданылады деп мойындайды. Алайда, автор кез-келген танымдық іс-әрекеттің өзіндік ерекшелігімен сипатталатынын және сот алдында абсолютті ақиқатты, яғни процестің белгілі бір субъектілері арасындағы қатынастардың шынайылығын толық білдіретін шындықты анықтау міндеті тұрғанын мойындау керек [2, 109]. В. С. Тадевосян сот анықтаған шындық өзінің табиғаты бойынша салыстырмалы деп санайды, абсо-

лютті ақиқат материя, оның қасиеттері мен нысандары туралы толық жан-жақты білім болғандықтан, бұл сот білімі туралы айтуға болмайтын білімнің шегі, өйткені ол барлық факторларды зерттеуге бағытталған емес, тек нақты бір істі шешу үшін маңызды [3, 16].

Сонымен қатар, әдебиетте сот ақиқатының табиғаты туралы басқа да көзқарастар айтылды. А. Ривлин сот қызметінің нәтижесінде «материалдық ақиқат» белгіленеді деп санайды, ол абсолютті ақиқаттар санатына да, салыстырмалы ақиқаттар санатына да жатпайды [4, 31]. М. Л. Якуб сотта анықталған ақиқаттың салыстырмалы немесе абсолютті екендігі туралы сұрақтың тұжырымы, сот төрелігін жүзеге асырудың теориясы мен тәжірибесінің қажеттіліктерімен, сот ісін жүргізу міндеттерімен байланысты емес және іс бойынша мән-жайларды зерттеудің айрықша ерекшеліктерімен байланысты емес деп жазды [5, 62]. Ю. К. Осиповтың көзқарасы ең негізделген деп санаймыз, оған сәйкес сот ісін жүргізуде анықталған шындық абсолютті және салыстырмалы шындықтың диалектикалық бірлігінде элементтері бар объективті шындық болып табылады деп айтып кеткен [6, 34]. Сот төрелігіндегі абсолютті және салыстырмалы ақиқат ұғымдарының арақатынасының диалектикасы соттың қажетті заңды фактілер, даулы құқықтық қатынастар бар ма, жауапкер, талап қоюшының құқығын бұзған ба, жоқ па деген мәселелер бойынша тұжырымдары абсолютті болуы керек. Керісінше, іс бойынша барлық жағдайларды шамадан тыс нақтылау қажеттілігі, әдетте, жоқ.

Олар көптеген баптардың мазмұнындағы объективті ақиқат қағидатының болуын тағы бір рет растайды. ҚР АПК-нің 165-бабына сәйкес, талап арыз қабылданғаннан кейін судья істі сот талқылауына дайындауды жүргізеді, оның міндеттеріне істі дұрыс шешу үшін маңызы бар мән-жайларды нақтылау, тараптардың құқықтық қатынастарын және басшылыққа алынуы тиіс заңды айқындау жатады. ҚР АПК-нің 225-бабында сот шешім шығарған кезде дәлелдемелерді бағалайтыны, іс үшін маңызы бар қандай мән-жайлардың анықталғаны және қандай мән-жайлар-

дың анықталмағанын айқындайтыны, бұл да сот төрелігінің мемлекеттік органының нақты өмірде қандай да бір оқиғаның немесе іс-әрекеттің бар екендігі немесе жоқ екендігі туралы білімінің ақиқаттығын көздейтіні көрсетілген. Тіпті келтіріліп көрсетілген АПК ережелерінің толық емес тізбесі де қазақстандық азаматтық іс жүргізуде объективті ақиқат қағидатының жоқтығы туралы пікір айтуға әлі ерте екенін көрсетеді.

Әрине, объективті қағидат азаматтық іс жүргізудің негізі болып табылады, оның әсерінен басқа да қағидаттар өзгеруі мүмкін. М. К. Треушников айтқандай, «Азаматтық процесте ақиқатқа қол жеткізу әдісі-теңдік жағдайындағы тараптардың жарыспалығы», яғни теңдік пен жарыспалық қағидаты объективті ақиқаттың қазіргі қағидатын жояды [7, 179]. Көпшілік жарыспалық қағидатын гиперболизациялау заңды формальды шындық арнасына бағыттайды деп санайды, алайда жарыспалық қағидатын бекіту істің нақты жағдайларын дұрыс анықтаудың жалғыз жолы болып табылады және бұл бір қағидатты екіншісіне ауыстыруды білдірмейді. Көптеген ғалымдардың пікірінше, объективті ақиқат қағидасы жарыспалық пен теңдік қағидатына қандай да бір диалектикалық қарама-қайшылықта болады, сондықтан барлық үш қағиданы бірлік пен өзара қарым-қатынаста қарастырған жөн. Шынында да, объективті ақиқат қағиданың көмегімен жарыспалық толығымен ашылды, мүдделі тұлғаға өз құқықтары мен мүдделерін қорғауға, сондай-ақ соттан істің объективті шешілуін талап етуге мүмкіндік береді. Объективті ақиқат аясында қарсыласу істің нақты жағдайларын анықтау қағидаты ретінде әрекет етеді, бұл оларды дәлелдеу міндетін тараптарға жүктейді, ал сот зерттелетін фактілердің ақиқаты мен олардың заңды бағасы туралы түпкілікті қорытынды жасайды.

Егер заң шығарушы азаматтық сот ісін жүргізуде қарама-қайшылықты бастауды көбейтуді жалғастырса да, біз істің нақты жағдайларын анықтауда соттың белсенді рөлінен толық бас тартпауымыз керек деп санаймыз, өйткені сот істі тез және дұрыс шешу міндетін қойды. Сонымен қатар бұл жерде А. А. Ференс-Со-

роцкийдің сөзі болады: «Соттың шамадан тыс белсенділігі, тараптардың бастамасын басып, сот қатесіне әкелуі мүмкін, соттың басын сәтті алдаған дәлелдерді еркін басқаратын тараптар, олардың жалған мойындауларын тексеруге құқығы жоқ [8, 157]. Осылайша, алдыңғы жүйеден бұрылыс пайда болды, бірақ шындықтан бас тарту емес, бұл екі шектен аулақ болуға тырысады.

Сондай-ақ, объективті ақиқат қағидатын заңнамалық тұрғыдан бекіту және іс жүзінде қолдану мәселесін зерттеу қажет.

Бұл мәселені барынша жақсы қабылдау үшін қазақстандық азаматтық іс жүргізу заңнамасының даму тарихына қысқаша тарихи саралау жүргізу қажет:

1963 ж. Қазақ КСР Азаматтық іс жүргізу кодексінің 14-бабында сотқа ұсынылған материалдармен және түсініктемелермен шектелмеуге, істің барлық мән-жайларын, тараптардың құқықтары мен міндеттерін жан-жақты, толық және объективті анықтау үшін заңда көзделген барлық шараларды қолдануға тікелей нұсқама берілген [9]. (мұнда объективті ақиқат қағидатының тікелей бекітілгені анық).

Бұл ереже құқық қолдану процесінің белгілі бір конструкциясына негізделген. Жүйелік түрде ол келесідей: сот құқықтық норманың диспозициясында қарастырылған заңды фактілерді немесе істі дұрыс және уақтылы шешу үшін маңызы бар нақты жағдайларды анықтайды. Бұдан әрі сот оларға құқықтық баға береді, осылайша құқықтық қатынастардың қайшылықтарын жояды және мемлекет атынан тараптардың құқықтары мен міндеттерінің болуын немесе болмауын растайды, сондай-ақ оларды құқықтық қорғау тәсілін белгілейді.

Мұндай дизайнмен сот ақиқатты анықтауға міндетті, яғни. заңды фактілердің объективті және нақты болуы (істі дұрыс қарау және шешу үшін маңызды жағдайлар) осы фактілер туралы ақпаратты өз бастамасы бойынша іздеуге кең өкілеттіктер берді. Әрине, құқықтық реттеудің диспозитивті әдісіне негізделген материалдық құқық салаларының (азаматтық, отбасылық, еңбек, тұрғын үй және т.б.) нормаларының диспозитивтілігі тараптар мен іске қатысатын басқа да адамдардың белгіленген

заңды фактілер туралы дәлелдемелер жинау бойынша белгілі бір белсенділігін талап етті.

Мәселен, ҚазКСР АІЖК-нің 48-б. ереже бекітті, оған сәйкес әрбір тарап өзінің талаптары мен қарсылықтарының негізі ретінде сілтеме жасайтын мән-жайларды дәлелдеуге тиіс. Дәлелдемелерді тараптар және іске қатысатын басқа да адамдар ұсынады. Егер олар жеткіліксіз болса, сот тараптарға және іске қатысатын басқа адамдарға қосымша құжаттарды ұсынуды немесе оларды өз бастамасы бойынша жинауды ұсынады. Соттың өз бастамасы бойынша дәлелдемелер жинау міндетіне қатысты ұсынылған ұсыныстың соңғы бөлігінде жасалған ұйғарымның ықшамдылығына қарамастан, бұл өте маңызды емес еді, өйткені сот, қорытындылай келгенде, өзінің шешімін немесе ұйғарымын негіздеген жағдайлардың дәлелденуіне жауап беруі керек. Бұл ереже азаматтық іс жүргізу құқығының нормалары мен кепілдіктерінің бүкіл жүйесімен, соның ішінде жоғары тұрған сатысының сот актісінің күшін жою үшін іс үшін маңызы бар мән-жайларды толық анықтамау сияқты негіздемемен нығайтылды.

Осылайша, ҚазКСР АПК-нің 48-б., егер тараптар және іске қатысатын басқа да адамдар ұсынған дәлелдемелер жеткіліксіз болса, бұл ережені соттың міндетімен толықтырды, оларды өз бастамасы бойынша жинайды.

1999 жылғы 13 шілдеде Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексі қолданысқа енгізілді, онда ҚР АІЖК 15 және 65-баптарын талдау көрсеткендей, заң шығарушы азаматтық іс жүргізуде объективті ақиқат қағидатын бөлмейді [10]. Құқықтық әдебиеттерде кейде заң шығарушы қазіргі уақытта азаматтық процестегі объективті шындық қағидатынан бас тартты деген категориялық тұжырым жасалады.

Бұл мәселе теориялық және тәжірибелік сипатта болады. 2015 жылғы жаңа ҚР АПК жобасын талқылау кезеңінде Қазақстандағы азаматтық іс жүргізу заңнамасының даму үрдістері осы мәселені одан әрі шешу жолдарын айқындайды.

2015 жылғы Азаматтық процестік кодексінде заң шығарушы ҚР АПК-нің 15, 72-73-бап-

тарында объективті ақиқат қағидатын да атап өтпейді [1].

2015 жылғы ҚР АПК нормаларын реформалау барысында осы Ережелер айтарлықтай өзгерді. 2015 ж. ҚР АПК 15-бабының мазмұны заң шығарушының азаматтық процесте объективті ақиқат қағидатынан бас тартқандығын куәландырады және осы бап екі дербес қағидатты: жарыспалылық қағидатын және тараптардың іс жүргізушілік тең құқықтылығы қағидатын бекітеді. Онда объективтілік пен бейтараптылықты сақтай отырып, істің мән-жайларын жан-жақты және толық зерттеу үшін қажетті жағдайлар жасау үшін соттың міндеті ғана қамтылған. Сот іске қатысатын адамдарға олардың құқықтары мен міндеттерін түсіндіреді, процестік әрекеттерді жасаудың немесе жасамаудың салдары туралы ескертеді және ҚР АПК-де көзделген жағдайларда іске қатысатын адамдарға олардың құқықтарын жүзеге асыруға жәрдем көрсетеді.

Осылайша, егер бұрын сот істің нақты мән-жайларын анықтауы керек болса, енді ол істің мән-жайларын зерттеу үшін қажетті жағдайларды жасайды. Осы негізден көбінесе заң шығарушы объективті шындық қағидатынан толығымен бас тартты деген тұжырым жасалады. ҚР АПК 72-бабының редакциясы да айтарлықтай өзгерді: сот дәлелдемелік белсенділігінен айырылады. Тек тараптардың және іске қатысатын басқа да адамдардың өтінішхаты бойынша ол оларға дәлелдемелер жинауға жәрдем көрсетеді, сот өз бастамасы бойынша мұны істей алмайды.

ҚР қолданыстағы АПК 2015 жылғы азаматтық процесте тараптардың диспозитивтілігі, бәсекелестігі және іс жүргізушілік тең құқылығы қағидаттарының мазмұны едәуір кеңейтілді, яғни азаматтық сот өндірісі қағидаттарының қатарынан объективті ақиқат қағидатын алып тастау туралы қорытынды жасалады. Айта кету керек, «объективті шындық» термині жаңа заңнамалық актілерде қолданылмайды.

Ақиқат-танымдық субъектінің шындық объектілері мен құбылыстарын барабар түсінуі; адам танымының объективті мазмұны болып келеді [12, 522].

Нәтижелер

Белгілі, нормалар-қағидаттар жалпы тәсілдерді тұжырымдайды және оларға негізделген нақты ережелердің күрделі тізбегінде одан әрі дамиды. Бұл жағдайда заң шығарушы істің барлық кезеңдерінде, әсіресе істерді екінші сатыдағы соттарда қайта қарау кезінде істің қозғалысын реттейтін тиісті ережелер мен ережелерге өзгерістер енгізді.

Объективті ақиқат қағидаты юрисдикциялық процестің негізгі міндеттерін шешуге, оның ішінде сот талқылауының нысаны болып табылатын даулы құқықтық қатынастарды туғызатын, өзгертетін немесе тоқтататын заңды фактілердің болуы немесе болмауы туралы нақты (шынайы) білімге қол жеткізуге ықпал етеді.

ҚР АПК 4-бабында азаматтық істерді дұрыс және тез қарау мен шешуді, азаматтардың, мемлекет пен заңды тұлғалардың бұзылған немесе даулы құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғау және қалпына келтіруді, азаматтық айналымда және жария-құқықтық қатынастарда заңдылықты сақтауды, дауды татуласу жолмен реттеуге жәрдемдесуді, құқық бұзушылықтардың алдын алуды және қоғамда заңға және сотқа құрметпен қарауды қалыптастыруды, азаматтар мен ұйымдардың құқықтары мен заңмен қорғалатын мүдделерін қоса алғанда, азаматтық сот ісін жүргізудің негізгі міндеттері бекітілген. Бұл міндеттерді шешу материалдық құқықтар мен міндеттер туындайтын заңды фактілерді нақты анықтаусыз мүмкін емес.

Азаматтық іс жүргізу теориясында бүгінгі таңда екі қарама-қарсы көзқарас бар. Біріншісі-объективті шындық қағидатының бар екенін мойындамайды, процесті қазіргі заманғы рәсімдеуді талап етеді, екіншісі-объективті шындықтың толық немесе оның әртүрлі модификацияланған нұсқаларының болуына мүмкіндік береді.

Бірінші тұжырымдама, бүгінде сот азаматтық іс бойынша объективті шындықты белгілеуге міндетті емес. «Объективті» ұғымы қағидатының атауынан алынып тасталады, ал қағидатының өзі заңды немесе ресми шын-

дық қағида ретінде анықталады. Бұл теорияны жақтаушылар сот азаматтық істерді өзіне берілген дәлелдемелер шегінде, дәлелдеу процесіне араласпай, тараптардың шынайы қарым-қатынасын анықтауға тырыспастан шешетінін атап өтті. Сот реформасы сот процесінде сот функцияларын өзгертіп, оны шындықты анықтауға мүдделі процеске қатысушыдан гөрі төрешіге айналдырды. Бұл теория заң шығарушының объективті шындық қағидатынан бас тартуын түсіндіреді деп болжанады, тек бүгінгі таңда бұл қағида бұрынғыдай айқын көрінбейді. ҚР АПК 15-бабына сәйкес сотта сақталған тараптар жинаған және іске қосылған дәлелдемелерді олардың жиынтығында бейтарап, жан-жақты және толық қарау міндеті өтіп бара жатқан объективті ақиқат қағидатының жаңғырығы ретінде бағаланады. Сонымен қатар, сот дәлелдемелер қызметіндегі белсенділікті толығымен жоғалтпайтыны ескерілмейді. Сот іс үшін қандай мән-жайлардың маңызы бар екенін, тараптардың қайсысы дәлелдеуге жататынын айқындайды. Сот іске қатысатын адамдарға дәлелдемелер жинауға да жәрдем көрсетеді (ҚР АПК 72, 73 б.б.).

Объективті ақиқат қағидатын мойындауды жақтаушылар арасында ең негізделген көзқарас болып ұсынылады. Бірақ, олар ҚР АПК-нің 15 және 72, 73-баптарында ақиқатқа қол жеткізу туралы талап бұрынғыдай анық айтылмағандығын, сондықтан мұндай жағдай қаралып отырған мәселеге деген көзқарастардың анық еместігін атап көрсетеді. ҚР АПК-нің 15-бабының «тараптардың жарыспалылығы мен тең құқылығы» деген атауында объективті ақиқат қағидатының болуын тікелей көрсетпесе де, мақала мазмұны оның атауынан кеңірек түсіндіріледі.

Ресейлік ғалым А. Т. Боннердің пікірі дұрыс болып көрінеді, ол объективті ақиқат қағидаты тікелей бекіту қағидаты болудан қалғанын, норма-қағидаттан ол РКФСР АІЖК 14-бабында (ҚР АПК 15-бабы) және РКФСР АІЖК 50-бабында (ҚР АПК 72, 73-баптары) жанама бекіту қағидатына айналғанын көрсетеді. [13, 134]. Бірақ қазіргі уақытта азаматтық іс жүргізу құқығы қағидаттары жүйесінде объективті

шындық қағидатының жоқтығы туралы қорытынды жасауға болмайды.

Ақиқатқа қол жеткізбестен ҚР АПК-нің 8-бабында көрсетілген сот қорғауы үшін сотқа жүгінуге конституциялық құқықты қамтамасыз ету мүмкін емес, өйткені оның диспозициясында көрсетілген құқықтық норманың және сот белгілеген заңды фактінің негізінде туындаған, сот ресми бекіткен субъективті құқықты ғана қорғауға болады

Сот іс үшін маңызы бар мән-жайларды жан-жақты және объективті зерттеу үшін жағдай жасау міндеті, басқаша айтқанда, заңды фактілердің ақиқатын зерттеу ҚР АПК-нің 15 және 72-баптарының мазмұнынан жанама түрде туындайды. Ақиқатқа қол жеткізуге соттың ұсынылған дәлелдемелерді бағалау жөніндегі қызметі бағытталған (ҚР АПК 68-69-б.), онда осы мақсат дәлелдеу процесінің логикалық аяқталуы болып табылады.

ҚР АПК-нің 163-бабына сәйкес арыз қабылданғаннан кейін судья істі сот талқылауына дайындауды жүргізеді, оның міндеттеріне басқаларының қатарында істі дұрыс шешу үшін маңызы бар мән-жайларды нақтылау, тараптардың құқықтық қатынастарын және басшылыққа алынуы тиіс заңды айқындау жатады, яғни осы кезеңде судья тараптар оның болжамды субъектілері болып табылатын даулы құқықтық қатынастардың туындауына, өзгеруіне немесе тоқтатылуына негіз болған мән-жайларды анықтау үшін әрекеттерді, іс-қимыл алгоритмін айқындау жөніндегі міндеттерді шешеді.

ҚР АПК-нің 224-бабында бекітілген норма сотты заңды ғана емес, негізделген шешім шығаруға міндеттейді, бұл юрисдикциялық органның сот актісінің негізіне алынған нақты, өмірлік мән-жайлардың бар немесе жоқ екендігіне нық сенуін болжайды.

ҚР АПК-нің 226-бабының 5-тармағына сәйкес шешімнің уәждеу бөлігінде істің сот анықтаған мән-жайлары көрсетілуге тиіс, бұл олардың ақиқаттығын аксиомалық тұрғыдан болжайды.

АПК ережелерінің толық емес тізбесі қазақстандық азаматтық процесте объективті ақиқат қағидатының жоқтығы туралы негізсіз

үзілді-кесілді дау айтуға негіз болатындығын куәландырады.

Қорытынды

Бүгінгі күні объективті шындық қағида өзінің маңыздылығын және заңнамалық мәселілігін жоғалтқан жоқ. Әрине, бұл процесс неғұрлым жарыспалығына айналады. Сот дәлелдеуде жетекші рөлге ие болған кезде тергеу процесі өз позициясын жоғалтады, яғни шындыққа жету жолдары ауыстырылады, бұл оған қол жеткізуден бас тартуды білдірмейді. Азаматтық сот ісін жүргізудегі қарсыласу бастамасын дәйекті түрде күшейту кезінде істің нақты мән-жайларын анықтауда соттың белсенді рөлінен толық бас тартпау керек, өйткені сот құқықтық даудың азаматтық ісін тез және дұрыс шешу міндетін қойды.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, азаматтық сот ісін жүргізудегі нақты өзгерістер сот ақиқаты қағидатынан мүлдем бас тартудан емес, тек осы шындыққа қол жеткізу әдістерін өзгертуден тұрады деп санаймыз: заң шығарушы шындықты орнатудағы соттардың басым рөлінен дұрыс бас тартты. Егер бұрын тергеу процесі азаматтық процесте басым болса, енді істің сенімді фактілері мен жағдайларын анықтаудың жалғыз жолы объективті, бірақ шындықты анықтауға толығымен мүдделі болса да, сот басшылығымен дәлелдемелерді зерттеу мен ұсынуда тараптардың толыққанды бәсекеге қабілеттілігі болуы керек. Атап айтқанда, іс жүргізу іс-әрекетінің істі сот қызметінен тыңдауға дайындау сияқты маңызды кезеңі негізінен соттың басшылығымен қызметке айналады. Сондықтан азаматтық процесте объективті ақиқат қағидатының жоқтығы туралы, тіпті ресми (заңды) шындыққа толық көшу туралы қатаң түрде айту мүмкін емес, өйткені сот актісінің ақиқаттығы, тіпті теориялық тұрғыдан да танылған, юрисдикциялық процестің негізгі негіздерін бұзады, сот жүйесінің беделіне теріс әсер етеді.

Сондай-ақ, біз ресми (заңды) ақиқат қағидатын толығымен елемеген болмайды деп санаймыз, өйткені сот белгілеген тараптар ұсынған нақты материалдың құқықтық білік-

тілігінің ақиқаты сотта ресми ақиқат қағидатының қолданылуын білдіреді. ҚР АПК 16 б. көрсетеді, сот дәлелдемелерді жан-жақты зерттеп қана қоймай, оларды бағалау кезінде заңнаманы дұрыс қолдануы тиіс, басқаша айтқанда, объективті ақиқат олардың дұрыстығы мен жеткіліктілігіне тексеруден өткен нақты мән-жайларды анықтаудан, ал заңдық ақиқат-заңнаманы сот белгілеген тараптардың құқықтық қатынастарына дұрыс қолданудан тұрады. Сонымен қатар, сот ақиқатының өзіндік ерекшелігі сот іс үшін маңызы бар барлық жағдайларды зерттемей, тек азаматтық процесте тараптар ұсынған және сот заңды күшіне енген шешіммен немесе үкіммен анықталған белгілі фактілер мен фактілерді дәлелсіз қабылдауға міндетті екендігімен анықталады (біз преюдиция туралы айтып отырмыз).

Жоғарыда айтылғандардың негізінде келесі қорытынды жасауға болады:

1. Ғылым мен тәжірибеде сот төрелігін жүзеге асыру процесінде объективті шындықтың рөлі түсініксіз болып қала береді.

2. Азаматтық сот ісін жүргізудегі объективті шындық қағидатында оны жүзеге асырудың нормативтік бекітілген механизмі жоқ, сондықтан оның болуын негіздеу қиын.

3. Объективті ақиқатқа қол жеткізу азаматтық іс жүргізудің мақсаты емес, әділеттілікті қалпына келтіру және адамдардың бұзылған құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау болып келеді.

4. Объективті ақиқатқа қол жеткізу азаматтық сот ісін жүргізудің маңызды міндеті болып табылады.

Бұл тұжырымдар түпкілікті емес, бірақ осы кезеңдегі біздің көзқарасымызды толық көрсетеді. Объективті ақиқат төңірегіндегі ғылыми даулар бүгінгі күні де тоқтамайды, азаматтық процесс ғылымының дамуы үшін тақырыптың маңыздылығын көрсетеді. Алайда, осы мәселе бойынша нақты бір ұстанымға келу мүмкін емес, өйткені «объективтік шындық» ұғымын әр түрлі жолмен анықтауға болады, ал азаматтық іс жүргізудің мақсаттары мен міндеттері әр түрлі тұжырымдалуы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі

1. Резниченко И.М. О принципе объективной истины в советском гражданском судопроизводстве // Труды ВЮЗИ. М.; - 1965. Т.4. - 351 с.
2. Зейдер Н.Б. Судебное решение по гражданскому делу. М.; Изд. «Юр. литер». - 1966. - 190с.
3. Тадевосян В.С. К вопросу об установлении материальной истины в советском процессе // Советское государство и право. - 1948. - № 6. – С.16
4. Ривлин А. Понятие материальной истины в советском уголовном процессе // Социалистическая законность. – М.; -1951. - № 1. - С.31
5. Якуб М.Л. Показания свидетелей и потерпевших. – М.; Издательство Московского университета. – 1968. - 128 с.
6. Осипов Ю.К. Косвенные доказательства в советском гражданском процессе. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - Свердловск, - 1954. – С. 34
7. Треушников М.К. Судебные доказательства. - М.; Изд. Городец. - 1997. - 320 с.
8. Ференс – Сороцкий А.А. Аксиомы гражданского процесса (об истине как цели правосудия) / Актуальные проблемы гражданского процесса. Под ред. В.А. Мусина. - Спб., Изд.Юр.литер. - 2002. - С.158.
9. Гражданский процессуальный кодекс Казахской ССР от 28.12.1963 г. (Утратил силу - Законом РК от 13 июля 1999 г. № 412) // <https://adilet.zan.kz/> (дата обращения 30.04.2021 г.)
10. Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексі 1999 жылғы 13 шілдедегі №411 Заңы (2016 жылы 1 қаңтарда күші жойылды -ҚР 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V Кодексімен 2016 жылғы 1 қаңтардан бастап) // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990000411_ (өтініш берген күні 30.04.2021 ж.)
11. Қазақстан Республикасының 1131.10.2015 ж. № 377-V Азаматтық процестік кодексі (05.01.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000377/> (өтініш берген күні 30.04.2021 ж.)
12. Популярный энциклопедический иллюстрированный словарь. Европедия : [Перевод / Под ред. Л. Бергквиста, С. Куллерштранда ; Под общ. ред. В.В. Овчинникова]. – М. : Олма-пресс, - 2004. - 1167 с.
13. Боннер А.Т. Проблемы установления истины в гражданском процессе. - СПб.: Юридическая книга. - 2008. - 836 с.

Р.Т. Бексултанова

*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан***Принцип объективной истины в гражданском судопроизводстве**

Аннотация. В статье посредством теоретического анализа, конкретизации и систематизации проведен анализ основных проблем института объективной истины в гражданском судопроизводстве, дана характеристика отдельных аспектов судебной истины с точки зрения как отечественных, так и зарубежных ученых-процессуалистов. Исследованы два основных вида принципа истины: объективная и формальная. При этом автором выделен принцип объективной истины, который получил закрепление еще в социалистическом прошлом нашей страны. Формальная же истина не признает существование принципа объективной истины, настаивая на формализации процесса. Автором последовательно изучена история развития института объективной истины в казахстанском гражданском процессуальном законодательстве. На современном этапе одним из наиболее спорных вопросов гражданского процесса является проблема достижения в суде истины по гражданскому делу. Не существует единой общепринятой концепции принципа судебной истины в гражданском судопроизводстве. Анализ норм ГПК 1963 г, 1999 г. показывает, что законодатель не выделяет принципа объективной истины в гражданском процессе. В действующем ГПК РК 2015 г. значительно расширены содержания принципов диспозитивности, состязательности и процессуального равноправия сторон в гражданском процессе, то есть напрашивается вывод об исключении принципа объективной истины из числа принципов гражданского судопроизводства. Следует отметить, что сам термин «объективная истина» в новых законодательных актах не используется.

Ключевые слова: гражданское судопроизводство, объективная истина, юридическая оценка, доказательства, состязательность, равноправие сторон, судебное разбирательство.

R.T. Bexultanova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

The principle of objective truth in civil proceedings

Abstract. The article analyzes the main problems of the institution of objective truth in civil proceedings through theoretical analysis, concretization, and systematization. It gives a characteristic of certain aspects of judicial truth from the point of view of both domestic and foreign scholarly processors. The article investigates two main types of the principle of truth - objective and formal. At the same time, the author highlighted the principle of objective truth, which was consolidated in the socialist past of our country. Formal truth, however, does not recognize the existence of the principle of objective truth, insisting on the formalization of the process. The author has consistently studied the history of the development of the institution of objective truth in Kazakhstan's civil procedural legislation. At the present stage, one of the most controversial issues in civil procedure is the problem of achieving the truth in a civil case in court. There is no single generally accepted concept of the principle of judicial truth in civil proceedings. The analysis of the norms of the Code of Civil Procedure of 1963, 1999 shows that the legislator does not single out the principle of objective truth in civil proceedings. In the current Code of Civil Procedure of the Republic of Kazakhstan in 2015, the content of the principles of dispositiveness, adversariality, and procedural equality of parties in a civil procedure is significantly expanded, that is, a conclusion suggests itself that the principle of objective truth is excluded from the principles of civil proceedings. It should be noted that the term "objective truth" itself is not used in the new legislative acts.

Keywords: civil proceedings, objective truth, legal assessment, evidence, adversarial nature, legal facts, equality of the parties, legal dispute, judicial proceedings.

References

Book design:

- 1 Reznichenko İ.M. O principe obektivnoi istiny v sovetskom grajdanskom sudoproizvodstve // Trudy VZİ. M.; - 1965 . T.4. - 351 s.
- 2 Zeider N.B. Sudebnoe rešenje po grajdanskomu delu.-M.;1966.-192s.
- 3 Якуб М.Л. Показанія свидетелей і потерпевших. – М.; Іздательство Московского университета. – 1968. - 128 s.
- 4 Треушников М.К. Судебные доказательства. - М.; - 1997. - 320 s.
- 5 Популярный энциклопедический иллюстрированный словарь. Энциклопедия : [Перевод / Под ред. Л. Бергквиста, S. Kullerstrandа ; Под об. ред. V.V. Ovchinnikova]. – М. : Olma-press, - 2004. - 1167 s.
- 6 Bonner A.T. Problemy ustanovleniya istiny v grajdanskom processe. - SPb.: ridicheskaya kniga. - 2008. - 836 s.

Journal article design:

- 1 Tadevosyan V.S. K voprosu ob ustanovlenii materialnoi istiny v sovetskom processe // Sovetskoe gosudarstvo i pravo. - 1948. - № 6. – S.16
- 2 Rivlin A. Pонятие materialnoi istiny v sovetskom ugovnom processe // Sosialisticheskaya zakonnost. – М.; -1951. - № 1. - S.31
- 3 Osipov .K. Kosvennye dokazatelstva v sovetskom grajdanskom processe. Avtoref. dis. ... kand. rid. nauk. - Sverdlovsk, - 1954. – S. 34
- 4 Ferens – Soroskii A.A. Aksiomy grajdanskogo processa (ob istine kak seli pravosudiya) / Aktualnye problemy grajdanskogo processa. Pod red. V.A. Musina. - Spb., - 2002.- S.158

Newspaper articles design:

- 1 Grajdanskii processualnyi kodeks Kazahskoi SSR ot 28.12.1963 g. (Utratil silu - Zakonom RK ot 13 ilya 1999 g. № 412) // ІPS Ädilet

2 Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 13 июля 1999 года № 411-І (утратил силу с 1 января 2016 года в соответствии с Кодексом РК от 31 октября 2015 года № 377-V) // ІPS Ädilet

3 Гражданский процессуальный кодекс Республики Казахстан от 11.10.2015 г. № 377-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 05.01.2021 г.) // ІPS Ädilet

Автор туралы мәлімет:

Бексұлтанова Р.Т. – заң ғылымдарының кандидаты, Азаматтық, еңбек және экологиялық құқық кафедрасының доценті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Бауыржан Момышұлы даңғылы, 27, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Bexultanova R.T. – Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of the Department of Civil, Labor and Environmental Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 27 Bauyrzhan Momyshuly ave., Nur-Sultan, Kazakhstan